

«Номоканонъ рекъше закону правило и отъчьскыя книги прѣложи»: въпросът за преводите на Методий 80 години след студията на Р. Нахтигал

Красимир Станчев

Università degli Studi „Roma Tre“, Рим

В публикацията, на базата на детайлен анализ на известната фраза от XV глава на Пространното житие на св. Методий (ПЖМ) «Тъгда же и Номоканонъ, рекъше закону правило и отъчьскыя книги прѣложи», се подкрепя становището на Р. Нахтигал (Nah-tigal 1950), че Методий не е превеждал Патерик. Авторът задълбочава наблюденията си върху въпросната фраза в съпоставителен славянско-византийски план с цел да приведе убедителни доказателства за това, че наименованието **Номоканон** все още не е било в употреба през IX-X в. дори в самата Византия – твърдение, бегло изказано от него в доклада му на XIV Международен конгрес на славистите в Охрид, 2008. Ако това твърдение се окаже вярно, то налага сериозно преразглеждане на въпроса за времепоявата на тази фраза в ПЖМ и, следователно, за времето и мястото на оформяне на сега познатата ни редакция на житието.

Ключови думи: Методий, Номоканон, отечески книги.

Бих искал още в началото да уточня, че тук ще се спра не толкова на въпроса за самите преводи на Методий, за които се говори в глава XV на Пространното му житие (ПЖМ), колкото на проблема за стойността на това сведение като исторически източник. Но първо да припомним за какво точно става дума. В ПЖМ XV.1, 4–5 четем:

- [1] Потомъ же [...] прѣложи въ бързѣ вса книги вса испълнь . развѣ ма-
кавѣи . ѿ гръчьска языка въ словѣньскѣ . [...]
- [4] Пьсалтырь бо бѣ тъкъмо и евангѣлиѣ съ аплѣмь . и избъраныими слоужь-
бами црквньными . съ философъмь прѣложилъ първѣѣю.
- [5] Тъгда же и номоканонъ рекше закону правило . и очьскыя книги
прѣложи.¹

1 Текстът и пунктуацията на ПЖМ са според преписа в Успенския сборник от края на XII – началото на XIII в., който лежи в основата на изданието в Ангелов, Кодов (1973:191 и снимката на с. 182), сверени и с наборното издание на цялостния ръкопис (Князевская, Демьянов, Ляпон 1971:197).

Първата фраза (ПЖМ XV.1) обикновено не буди сериозни съмнения: приема се, че става дума за пълен превод на Библията и по-точно на Стария завет с изключение на спорните Макавейски книги. Като че ли в по-малка степен е обръщано внимание на изричното подчертаване, че преводът е извършен от гръцки език на славянски, а то според мен е много важно в контекста на цялостния проблем за методиевите преводи, още повече като се има предвид, че преводът е извършен от моравския и панонски архиепископ Методий, ръкоположен от римския папа.

Втората от цитираните фрази, ПЖМ XV.4, е интерпретирана и продължава да се интерпретира по различен начин от изследователите, като основният обсъждан проблем е какво трябва да се разбира под «избрани служби». Вече на няколко пъти съм имал възможност да споделя мнението си, подкрепено със сериозни според мен аргументи, че «избрани служби» не трябва да се разбира като превод на отделна книга (химнографска или евхологическа), а като пояснение към двучлена «евангелието с апостола», което визира богослужебните указания за цикъла на устойчивите празници, т.е. за вторите части на Евангелието и Апостола (в случая без значение дали считаме за първични преводите на пълните или на апракосните им форми).²

Третата фраза, ПЖМ XV.5, обикновено се възприема като свидетелство за два превода – на Номоканон и на неясно какви точно «книги на отците».³ В студията си *Отъчъsky kňigy*, публикувана през 1950, но завършена още през 1947 г., Райко Нахтигал не приема широко разпространеното мнение, че под това название трябва да се разбира Патерик, както предполагат още Шафарик, Рачки, Ягич и мнозина други, като по времето на Нахтигал с особен авторитет се ползува аргументацията на Ван Вейк. Словенският учен от своя страна привежда редица съображения в подкрепа на становището си, изказано години по-рано, че по-вероятно трябва да става дума за Хомилиар от типа на Клоцовия сборник (Nahtigal 1950:16–24). Тази хипотеза по-късно подкрепят и доразвиват Е. Блахова, Д. Иванова-Мирчева, Хр. Кодов и др. През 1978 младият тогава полски учен Ал. Наумов публикува доклад, четен предната година, в който лансира хипотезата, че «отъчъския книги» в ПЖМ XV.5 може би не означава отделен превод, а е втора съставка на славянското пояснение на термина Номоканон.⁴ В подкрепа на тази хипотеза по-късно се изказах и аз⁵ и засега не намирам основание да се отказвам от нея. Но тук бих

2 Вж. Станчев 2008а: 87–89; Станчев 2008б: 21–25; Станчев 2012:62–63.

3 За различните мнения относно израза «отечески книги» вж. статията *Отечески книги* в КМЕ 2:886–891 (автор: Светлина Николова).

4 Naumow 1978, докладът е бил четен на симпозиум върху патеричите, проведен в Краков през 1977 г.

5 Вж. Станчев 2008а:84–87; Станчев 2008б:21–25 и Станчев 2012:58–61 и послесловната бел. на с. 71–72.

искал да се спра малко по-подробно на друга една страна на въпроса, само бегло засегната в предишните ми публикации по темата.

Самият термин ‘Номоканон’ (гр. ὁ νομοκάνων) в смисъл на правен сборник, съдържащ апостолски и съборни правила (κανόνες), засягащи вътрешния ред на църквата, както и граждански закони/императорски разпоредби (νόμοι), които третира от гледна точка на светското право свързаните с църковния живот проблеми, не е засвидетелствуван в гръкоезични извори от IX–X в. (предполагамото време на възникване на ПЖМ) и по всяка вероятност не е съществувал. Каноническият сборник на патриарх Йоан III Схоластик (565–577), състоящ се от 50 титула (или глави) основани както на правилата на «закона», т.е. на апостолите, на първите четири вселенски и на шест поместни събора, така и на Нравствените правила на св. Василий Велики (с други думи, светоотчески правила), за който се предполага, че е преведен от Методий, е известен във византийската традиция с названието *Συναγωγή*. Йоан Схоластик е съставител и на още един юридически сборник, известен като Колекция от 87 глави (*Collectio 87 capitulorum*), в който в определен порядък са изложени извадки от новелите на император Юстиниан I засягащи устройството на църквата и брачното право. «Впоследствие анонимен съставител е обединил *Συναγωγή* и *Collectio 87 capitulorum* в един сборник, наречен Н[омоканон]». ⁶ Само че е бил наречен така значително по-късно от времето на архиепископ Методий: както вече казах, на гръцки терминът в това си значение е засвидетелствуван за пръв път едва през 1077 г., почти два века след смъртта на славянския първоучител. ⁷ В ръкописите не се нарича Номоканон и юридическият сборник, в ново време известен като Фотиев Номоканон, в чиято основа лежи *Σύνταγμα κανονικόν* от края на VI в., приета за основен кодекс на византийското църковното право от Трулския събор (692 г.) и в последствие редактирана и снабдена с ново предисловие от патриарх Фотий.

Нас често ни подвеждат заглавията, давани в ново време от издателите, които съответствуват не на авторското название на публикувания текст, а на съвременните представи за жанра му. Т. напр., в добре познатото издание на Ралис и Потлис от 1852 г. се използват и оригиналното название *Σύνταγμα*, и модерното жанрово название Номоканон. Тази двойна деноминация започва още на титулните страници, а на с. 5 в изданието (арабска номерация,

6 Иван Добрев в КМЕ 2:826. От там са и сведенията за двата юридически сборника на Йоан Схоластик.

7 Не случайно в авторитетния речник на каноничното право под редакцията на Паул Наз четем: «Ce mot, depuis le XIe s., désigne principalement des recueils de lois propres à l'Église grecque, où sont réunis sous des rubriques communes les lois canoniques, et les lois impériales relatives aux matières ecclésiastiques. On appelle encore du même nom un recueil de cas de conscience à l'usage des moines du Mont Athos, et un recueil des livres pénitentiels de l'Église grecque» (Naz 1957: col. 1014).

основен текст) четем: ΦΩΤΙΟΥ, ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, ΕΙΣ ΤΟΝ ΝΟΜΟΚΑΝΟΝΑ ΠΡΟΛΟΓΟΣ – заглавие очевидно дадено от издателите, докато в вътре в текста на предисловието самият Фотий пише така: τὸ σύνταγμα πελοίημαι (Ράλλης, Ποτλής 1852:7).

Бих могъл да приведа още много примери и ще го направя, но не сега. Тук искам само да отбележа, че на границата между VIII и IX в. терминът ‘Номоканон’ е бил използван, напр. у Теодор Студит,⁸ но в смисъл на ‘Епитимийен номоканон’ който, както знаем, е нещо съвсем различно: съдържа правилата за покаяние и за църковните наказания (canones poenitentiales) и не ми е известно някой да има предвид него, когато говори за Методиев номоканон.

Бих искал още веднъж да подчертая, че приемайки израза «законоуправление . и оцъския книги» като едно цяло, аз го виждам (в съгласие с хипотезата на Наумов) като разширено пояснение на гръцкия термин Номоканон в смисъл на юридически сборник от типа на Синагогата на Йоан Схоластик или на Синтагмата на Фотий. Основание за това ми дава, напр., пълното заглавие на Фотиевата Синтаγμα, което има своите съответствия в руските Кормчии:

ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΩΝ ΘΕΙΩΝ ΚΑΙ ΙΕΡΩΝ ΚΑΝΟΝΩΝ ΤΩΝ ΤΕ ΑΓΙΩΝ ΚΑΙ ΠΑΝΕΥΦΗΜΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ, ΚΑΙ ΤΩΝ ΙΕΡΩΝ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΤΟΠΙΚΩΝ ΣΥΝΟΔΩΝ, ΚΑΙ ΤΩΝ ΚΑΤΑ ΜΕΡΟΣ ΑΓΙΩΝ ΠΑΤΕΡΩΝ (Ράλλης, Ποτλής 1852).

Именно в третата част на този тип заглавия, «и отчасти [от правилата] на светите отци», съм склонен да видя обяснението за израза «отчески книги» в ПЖМ. Което означава че, според мен, съставителят или, по-скоро, редакторът на житието или поне на неговата XV глава, наистина е имал предвид Номоканона като юридически сборник, познавайки добре състава му. Но не мога да се съглася с твърдения, неподкрепени с никакви факти, като това на Миодраг Петровић, напр., че «несумъвимо је да се термин воџока̀нов или воџока̀новон појавио у грчком језику пре него што га налазимо у поменутом *Житију светог Методија*» (Петровић 1990:32–33). Напротив, по всичко личи, че самият термин Номканон започва да се употребява за този тип сборници едва в Комниновата епоха, към края на XI в. И е съвсем логично, че в началото на XIII век го намираме документиран, заедно със славянския му превод, в Номоканона на св. Сава Сръбски който често, по руски образец, бива наричан Кормчая (още един пример за по-късно привнасяне на термин), докато в надслова на най-стария му препис, Иловачкия от 1262 г.,

8 PG XCIX, 1733 A, където Теодор Студит на въпроса какви наказания се полагат при вербално прегрешение (διὰ γλώττις ἀμαρτίας) обяснява, че това не се намира в Номоканона (Τοῦτο οὐκ ἔστιν воџока̀новон), а в монашеските и общежителни правила (ἄλλα τῆς μοναχικῆς, καὶ ὡς ἂν εἴποι τις κοινοβιακῆς καταστάσεως ἀκριβῆ, καθημερινὰς ἔχοντα τὰς ἐπιτιμίσεις, ...).

четем, че «тези книги на гръцки език се наричат Номоканон», а «нашимъ ъзыкомъ законоуправило».⁹ Разбира се, най-популярното обяснение е, че св. Сава е познавал Пространното житие на св. Методий и е заел обяснението на термина от там – а, според М. Петровић, или от там, или «из непознатог предлошка *Методијевог Номоканона*» (Петровић 1990:28), което не ми е съвсем ясно какво точно трябва да означава.

Както всички знаем, най-старият препис на ПЖМ, в староруския Успенския сборник, е именно от времето на св. Сава – кр. на XII-нач. на XIII в. В него има и някои други моменти, които у не един изследовател са будили съмнения дали текстът на житието е могъл да възникне в този си вид в края на IX-нач. на X в. Имам своите съмнения и аз и един ден ще ги изложа по-системно. Що се отнася до интересуващата ни глава XV, в нейната първа част, където се говори за превода на старозаветните книги, се намира едно от най-сериозните доказателства за глаголически оригинал на произведението (конфузията между б и 8 в броя на месеците), *ergo* за старинността на първоначалния текст. От друга страна, отсъствието в онази епоха на термин Номоканон с това значение, в което е употребен в края на главата, ме кара да мисля, че текстът е бил подлаган на актуализиращо редактиране през XII в., когато терминът Номоканон вече е съществувал с това си значение, когато благодарение на Теодор Валсамон е получил широко приложение спрямо кодекса на Фотий (който ляга в основата и на повечето славянски юридически сборници) и в сферата на *Slavia Orthodoxa* се е превеждал като Законоправило. С други думи, намирам достатъчно основание да се присъединя към думите на Василий Бильбасов, публикувани през 1871 г.:

Если Дюмлер догадывается, что вся пятнадцатая глава есть позднейшая прибавка, то мы полагаем, не подлежит сомнению, что по крайней мере заключительные ее слова вставлены гораздо позже (Бильбасов 1871:103).

Не мисля, обаче, че става дума за изолирана «вставка». След десетилетия преподавателски коментар на ПЖМ, на периодично връщане към него в различни моменти и в контекста на различни изследователски теми, у мен все повече се затвърждава убеждението, че познатият ни текст е плод на съзнателно идейно-тематично редактиране на едно първоначално агиографско произведение. Това редактиране, според мен, е било извършено между края на XI и края на XII век, много вероятно в източнославянска среда. Поради това аз лично бих се въздържал да употребявам израза «Както знаем от Пространното житие на Методий» когато правим опит да възстановим

⁹ Вж. заглавието в: https://en.wikipedia.org/wiki/File:Savino_Zakonopravilo_-_Ilovichki_prepis,_1262.jpg (файл за последен път отворен на 15.07.2018).

биографията на Първоучителя. Според мен, към цитирания паметник, който има безспорни литературни достойнства, трябва да се отнасяме с по-голяма доза критицизъм когато го използваме като исторически извор, защото литературата, както знаем, ни поднася истината която е желана, която е необходима на социума в даден период и регион, а не тази, която наричаме «обективна» – ако, разбира се, целта ни е да търсим именно обективната истина, а не да създаваме «научни митове».

За да избегна излишни дискусии в неправилна посока, искам накрая съвсем ясно да декларирам своята позиция: аз не отричам възможността (теоретическа) Методий да е превеждал юридически сборник, но считам, че анахроничната употреба на термина ‘Номоканон’ в Пространното му житие не може да служи като доказателство за достоверността на такова твърдение.

Литература

- Ангелов, Б. Ст.; Кодов, Хр., 1973: *Климент Охридски, Събрани съчинения*, т. 3: Пространни жития на Кирил и Методий. София: БАН.
- Бильбасов, В. А., 1871: *Кирилл и Мефодий, ч. 2. Кирилл и Мефодий по запад-ным легендам*, Санкт-Петербург.
- КМЕ 2: Кирило-Методиевска енциклопедия, т. 2, И-О. Гл. ред. П. Динеков, София 1995.
- Князевская, О.А., Демьянов, В.Г., Ляпон, М.В., 1971: *Успенский сборник XII-XIII вв.* Москва.
- Петровић, М. 1990: *О Законоправилу или Номоканону светога Саве*. Расправе. Београд: Култура.
- Станчев, К., 2008а: О переводческой деятельности Константина-Кирилла и Мефодия в свете интерпретации двух сведений их пространных житий. *Contributi italiani al XIV Congresso Internazionale degli Slavisti (Ohrid, 10-16 settembre 2008)*, Firenze University Press (Biblioteca di *Studi Slavistici*, 7), 83–100.
- Станчев, К., 2008б: Incognita Cyrillomethodiana. *Старобългарска литература* 39-40, 2008, 16–29.
- Станчев, К., 2012: *Исследования в области средневековой литературы православного славянства*. Kraków (=Krakowsko-Wileńskie studia slavistyczne, tom 7).
- Ράλλης, Γ., Ποτλής, Μ., 1852: *Σύνταγμα των Θείων και Ιερών Κανόνων των τε Αγίων και πανευφήμων Αποστόλων, και των Ιερών και Οικουμενικών και τοπικών Συνόδων, και των κατά μέρος Αγίων Πατέρων*, т. Α', Αθήνησιν.

- Nahtigal, R., 1950: Отъчьскы кнѣгы (Žitije Metodovo pogl. XV). *Razprave Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Razred za filološke in literarne vede* 1, 1950, 1–24.
- Naumow, A., 1978: Miejsce pateryka w systemie literatury cerkiewnosłowiańskiej. *Słowo* 28, 1978, 57–65.
- Naz, R., 1957: *Dictionnaire de droit canonique*, t. VI, Paris : Letouzey et Ané.
- PG XCIX: *Patrologiæ cursus completus. Series Græca*, accurante J.-P. Migne, t. XCIX, Parisiis 1903.

Summary: “Номоканонъ рекъше закону правило и отъчьскыя книги прѣложи”: the Question of Methodius Translations 80 Years after the Study of R. Nahtigal

In this article, based on a detailed analysis of the well-known phrase of Chapter XV of the Old-Slavonic Life of St. Methodius, “Тъгда же и номоканонъ рекъше закону правило и отъчьскыя книги прѣложи”, the author supports the opinion of R. Nahtigal (1950) that Methodius did not translate Paterik. The author explores in further complexity his observations on the phrase in question in a comparative Slavonic-Byzantine plan in order to provide convincing evidence that the term “Nomocanon” was not yet in use in the 9–10th centuries, even in Byzantium itself. If this assertion should prove to be true, it necessitates a significant revision of the question regarding the timing of this phrase in the life of St. Methodius and, therefore, of the time and place which shaped the now-known version of his life.

Key words: Methodius, Nomocanon, Father’s books